

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 13 · OKTOBER 1974

På videnskabeligt grundlag

En af Sprognævnets vigtigste opgaver er »på videnskabeligt grundlag at give myndighederne og offentligheden råd og vejledning i sproglige spørgsmål«, som der står i Kulturministeriets bekendtgørelse.

I sidste nummer af Nyt fra Sprognævnet skrev Arne Hamburger om de ydre rammer for dette rådgivnings- og oplysningsarbejde, om *hvem* der svarer på spørgsmålene. Formålet med denne artikel er at give et indtryk af *hvordan* vi går frem, hvad det vil sige at give sproglig vejledning »på videnskabeligt grundlag«.

Det kunne selvfølgelig gøres ved at formulere nogle abstrakte principper for sprogrøgt, sprogstyring, sprogregulering, sprogvurdering, sprogpolitik – eller hvad man nu vil kalde dette felt. Eller vi kunne kaste os ud i teoretiske overvejelser over hvad man egentlig skal forstå ved et »videnskabeligt grundlag«.

Men lad os i stedet tage et konkret eksempel og vise hvor mange undersøgelser og overvejelser der kan blive sat i gang af et spørgsmål som tilsyneladende er ret ukompliceret.

I begyndelsen af året spurgte Statens Husholdningsråd hvilken udtale af den fysiske måleenhed *joule* Sprognævnet ville tilråde. Man gjorde os samtidig opmærksom på at denne energienhed fra 1. januar 1978 officielt skal afløse enheden *kalorie* i hele Vesteuropa, og at ordet *joule* derfor (gennem anvendelsen i oplysningsarbejde og undervisning, i levnedsmiddeldklarationer osv.) vil komme til at indgå i dagligsprogets ordforråd. Hvordan ordet udtales, er altså ikke længere en sag der blot angår en snæver kreds af fysikere og andre fagfolk.

Det første vi måtte gøre, var naturligvis at undersøge hvordan ordet faktisk udtales i dansk i dag. Vi slog op i de nyere fremmedordbøger og leksikoner, og her er udtalen [dju:l] med et langt u klart dominerende, men også [djaul] forekommer. For en sikkerheds skyld spurgte vi nogle af de fagfolk der er fortrolige med ordet; vi fik bekræftet håndbøgernes oplys-

ninger, men mødte tillige en tredje mulighed: [djoul] eller [djoul] (hvor *ou* bliver udtalt som en af de lydforbindelser vi bruger i dansk i ord som *show*, henholdsvis *bowler*).

Det fingerpeg som vi håbede at få ved at gå til engelske ordbøger, gik desværre også i mere end én retning. I engelsk synes to udtaler at leve side om side: [d₃u:l] og [d₃aul] (lydskriftens [d₃] angiver den kombination af stemte lyd som vi har fordansket til [dj] i en lang række låneord: *jazz*, *juice* osv.).

Et moment vi må tage hensyn til når vi skal tage stilling til sproglige spørgsmål af denne type, er ønsket om størst mulig overensstemmelse mellem de nordiske sprog. Vi spurgte derfor sprognævnene i Norge og Sverige hvad de tilråder. Svarene kom hurtigt og var næsten enslydende: i norsk og svensk går man ind for at udtale *joule* med j- (ikke dj-) og med u-lyd.

Det materiale vi nu stod med, gav altså langtfra en entydig løsning på problemet. Vi måtte ræsonnere ud fra nogle mere generelle synspunkter:

Når ord fra fremmede sprog går ind i dansk, er det naturligvis en fordel at forholdet mellem stavning og udtale er så ukompliceret som muligt. Det har betydning både for den der læser ordet og gerne vil kunne udtale det, og for den der hører det og senere skal stave til det eller kunne genkende det. At fastlægge en udtale og derpå indrette stavemåden efter den, ville være helt utænkeligt i dette tilfælde; en ændring af ordets stavning ville være i strid med den praksis vi i mange år har fulgt når vi optog ord fra engelsk, og ville være særlig urimelig når det drejer sig om en international måleenhed.

Omvendt kunne man overveje at tilråde en udtale der er bestemt af stavemåden *joule*, altså med j- (som i svensk og norsk) og med *ou* udtalt som i *Poul*.

For at tage det sidste først, så ville en sådan udtale af *joule* med [ɔu] hverken have særlig stærk hævd i dansk eller svare til norsk og svensk. Den ville også afvige fra de udtaler der bruges i engelsk. Alt taler for at udtale dette *ou* som u i dansk (og for resten har vi da en u-udtale af *ou* i en mængde ord som vi har lånt fra fransk: *jalous*, *souvenir* osv.).

Når det gælder j'et, er det vanskeligere at være på linje med svensk og norsk. Vi har lånt mange ord der begynder med j, fra engelsk: *jazz*, *jeans*, *jeep*, *job*, *joker*, *juice*, *jukebox*, *junk*, for blot at nævne nogle enkelte ældre og nyere eksempler. I langt de fleste tilfælde (fx i alle de ord der lige er nævnt) har vi kun én anerkendt udtale af det første bogstav, nemlig dj-. Der er nogle få ord som både kan udtales med j- og med dj- (fx *jersey*, *jet*, *jobbe*, *jury* og pigenavnet *Joan*), og kun ganske enkelte som altid udtales med j- (ældre og helt fordanskede låneord som *jet* 'smykkesten' og *jute*). På dette punkt er tendensen til at tillempe udtalen af engelske ord til stavemåden (og til hjemlige lydcombinationer) langt stærkere i norsk, og den er så godt som gennemført i svensk (jævnfør også at *djup*, *djur*, *djävul* osv. udtales

med j-). Dertil kommer at netop ordet *joule*, så vidt vi ved, altid er blevet udtalt med dj- i dansk.

På dette videnskabelige grundlag – objektive data om udtalen i dansk, engelsk, norsk og svensk, og viden om hovedtendenserne i tillem্পningen af engelske låneord – måtte vi tilråde udtalen [dju:l].

Her som i andre tilfælde er vores svar et råd og ikke et påbud; Sprognævnet har ikke beføjelser til at påbyde en bestemt udtale. Om den udtale af *joule* som vi har anbefalet, vil sejre i dansk, vil vise sig når – eller hvis – det lykkes at få sprogbrugerne til at tælle *joule* i stedet for *kalorier*.

Jørgen O. Jørgensen.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 2300 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i første halvdel af 1974.

Spørgsmål: Udtales *åger-* i *ågerkarl* og *ågerrenter* med stød (altså ligesom ordet *åger* alene) eller uden stød (så det rimer på *låger*)? 7415

Svar: Hovedreglen for ord der som *åger* ender på *-er* og udtales med stød, er at de bevarer deres stød når de indgår som første led i sammensætninger, jf. *hummerklo*, *høkerbajer*, *kløverblad*, *lagerforvalter*, *pulverkaffe* osv.

Ved en mindre gruppe ord på *-er* er der dog vaklen; fx forekommer både den stødløse udtale og udtalen med stød i ord som *agerhøns*, *kobberkedel* og *læderrem* og i sammensætninger med *åger-* som førsteled. Udtalen med stød er nu den almindelige hos yngre rigsmålstalende, og den stødløse udtale er således på tilbagetog. Begge udtaler må anses for korrekte.

Spørgsmål: I sommer har jeg i flere blade set ordet *tanga* brugt om en meget lille bikini, somme tider også om den trekantede underdel alene. Hvor kommer ordet egentlig fra? 7416

Svar: I ordbøger over vesteuropæiske sprog findes det vistnok kun i portugisiske og større italienske ordbøger; italiensk har ordet fra portugisisk. På dette sprog betegner *tanga* et lændeklæde, et klædningsstykke som dækker kønsdelene, oprindeligt et stykke brændt ler i samme anvendelse.

Ordet stammer fra det afrikanske sprog quimbundo (udtales kimbúndo), hovedsproget i Angola. Ordet kendes også i indianske sprog som tales i

Brasilien, og som hører til sprogætten tupi; det er muligt at ordet af slaver fra Afrika er blevet overført til det portugisisksprogede område i Sydamerika.

7417 *Spørgsmål:* Ordet *svømmepøl* virker på mig nærmest som en dårlig oversættelse (eller snarere »undersættelse«) af det engelske *swimmingpool*. Ville det ikke være bedre blot at bruge ordet *svømmebassin*?

Svar: Det kommer an på hvad man skal bruge ordet til. *Swimmingpool*, *svømmepøl* og *svømmebassin* betyder nemlig ikke helt det samme. De har ganske vist samme grundbetydning, 'bassin til at svømme i', men de er forskellige med hensyn til bibetydninger eller associationer. Vi ser i denne forbindelse bort fra at et svømmebassin i fx en svømmehal ikke kan kaldes for *swimmingpool* eller *svømmepøl*.

Til ordet *swimmingpool* er der, som det ofte er tilfældet med fremmedord, knyttet en vis prestige, overtoner i retning af noget luksuøst og smart; og *svømmepøl* har dels en spøgende klang (det er vel oprindeligt dannet som en spøgende oversættelse af *swimmingpool*, altså som en sproglig vittighed), dels en antydning af afstandtagen ('unødigt luksus' eller lign.), dels nogle vage negative associationer (jf. *mudderpøl* og *svovlpøl*). Heroverfor står det neutrale ord *svømmebassin*, der vel er så godt som fri for bibetydninger.

Swimmingpool vil således normalt være en hensigtsmæssig betegnelse i en annoncetekst, og *svømmepøl* kan man vælge hvis man fx vil antyde at man opfatter naboens svømmebassin som et lidt latterligt statussymbol. Ønsker man derimod at være fri for distraherende bibetydninger, kan man med fordel bruge ordet *svømmebassin*.

Man kan dog undertiden se *svømmepøl* brugt også i sammenhænge der hverken kan karakteriseres som afstandtagende eller særlig spøgende, fx er det (sammen med ordene *luksuspøl* og *prøvepøl*) brugt i en – i øvrigt ikke spøgefuld – annonce fra 1973. Til trods for at *svømmepøl* således kan nærme sig en mere neutral eller endog positiv betydning, er ordet dog endnu ikke blevet en alment accepteret neutral betegnelse (i modsætning til fx *knallert* 'cykel med hjælpemotor', der også begyndte som en sproglig vittighed), og ordet *svømmepøl* vil nok stadig på de fleste virke spøgende eller i det mindste noget påfaldende.

7418 *Spørgsmål:* Hedder det *juli* og *august måned* eller *juli* og *august måneder*?

Svar: Begge er fuldt acceptable. Brugen af flertalsformen *måneder* kan motiveres med at der jo er tale om mere end én måned, og brugen af en-

talsformen *måned* kan begrundes med at ordet *måned* er underforstået efter *juli* (*juli måned* og *august måned*). Ordet *måned(er)* er dog unødvendigt i denne forbindelse, så man kunne nøjes med *juli* og *august*.

Spørgsmål: Er det rigtigt at man ikke må bruge *både . . og* i forbindelse med mere end to led, så at man fx ikke må sige *både Hans, Peter og Jens*?

7419

Svar: Vi kender godt denne regel, men har ikke kunnet finde den på tryk i nogen dansk ordbog eller grammatik. Derimod har vi fundet den i en svensk håndbog i sprogrigtighed, Erik Wellander: *Riktig svenska* (1. udg. (1939), s. 349; 4. udg. (1973), s. 175).

Når en sådan regel om hvor mange led man må sideordne ved hjælp af *både . . og*, overhovedet er blevet formuleret, må det være fordi sprogbrugen på dette punkt ikke ligger helt fast. Herom oplyser Ordbog over det danske Sprog, bind 1 (1919), at *både . . og* normalt bruges i forbindelse med to led, sjældnere i forbindelse med mere end to led (som eksempler på den sjældnere brug citerer ordbogen Christian Winther og H. C. Andersen). Vi har det indtryk at denne beskrivelse også dækker brugen af *både . . og* i dag.

I den nævnte svenske håndbog anføres det som begrundelse for at fraråde at *både . . och* bruges til sideordning af mere end to led, at en sådan sideordning støder mange på grund af den nære tankemæssige tilknytning der er mellem biordet *både* (i *både . . och*) og stedordet *båda* (der betyder 'begge'). Det er altså umiddelbart forståeligt at reglen forekommer i svensk. Det er derimod mindre indlysende hvorfor man også i dansk skulle forbeholde *både . . og* til sideordning af to og kun to led. Vi har jo ikke som svensk et stedord med betydningen 'begge' der staves og udtales næsten som biordet *både*.

Der er dog en forbindelse mellem *begge* og *både*: de er oprindelig blot forskellige bøjningsformer af samme ord, og *både* har tidligere kunnet bruges som stedord i betydningen 'begge', jf. fx følgende citat fra Christian den Femtes Danske Lov (1683): *Dommeren [skal] grandgiveligen granske og forfare alle . . Vidnisbyrd paa baade sider, og dømme efter dem, som retvise kand kiendis*. Desuden forekommer den ældre brug af *både* hos forfattere der har ønsket at efterligne en tidligere tids sprogform, fx hos Oehlschläger (*med baade Hænder*) og J. P. Jacobsen (*med baade kærlike Hænder*).

Så længe det endnu var almindeligt at bruge *både* på denne måde, har forestillingen om antallet 2 også været umiddelbart nærværende i biordet *både*, og brugen af *både . . og* ved mere end to led har derfor kunnet kritiseres som ulogisk (ligesom man i dag måtte afvise en selvmodsigende formulering som »Hans, Peter og Jens var begge gået i biografen«).

Nu hvor *både* i anvendelsen som stedord helt er afløst af *begge* og kun kan bruges i forbindelsen *både . . og*, er tilknytningen mellem *begge* og *både* udvisket, og tilsvarende er betydningen 'antallet 2' i *både (. . og)* trådt i baggrunden. Herefter bruges *både . . og* først og fremmest i sin samordnende funktion, dvs. til at sammenfatte to eller flere led så de tilsammen kommer til at fremstå som en helhed. Hermed er også grundlaget for at karakterisere brugen af *både . . og* ved mere end to led som ulogisk eller selvmodsigende faldet bort.

Selv om der således ikke kan anføres særlig vægtige grunde for at overholde reglen om at *både . . og* ikke må bruges til at samordne mere end to led, er der dog en (ret lav) grænse for hvor mange led *både . . og* kan holde sammen på. Kommer antallet af led over denne grænse (hvad det vel gør i fx »både Hans, Peter, Jens, Kaj og Otto«), virker en sideordning af leddene øjensynlig som en opremsning af enkeltstørrelser snarere end som en samordnet helhed, og det er da også uhyre sjældent man træffer på *både . . og* i sådanne tilfælde.

7420 *Spørgsmål:* Hedder det *gentagne gange* eller *gentagende gange*?

Svar: Det hedder *gentagne gange*, idet der er tale om gange som gentages, bliver (eller: er blevet) gentaget, ikke om gange som gentager. I det sidste tilfælde skulle *gentage* være tilbagevisende (refleksivt), dvs. forbundet med *sig*, sådan at man i givet fald måtte sige *sig gentagende gange*. Jf. også at det hedder *ved gentagen brug*.

7421 *Spørgsmål:* Jeg er stødt på udtrykket *med fuld rette*; er der overhovedet noget der hedder sådan?

Svar: Udtrykket er usædvanligt og vil nok af de fleste blive opfattet som påfaldende. I Ordbog over det danske Sprog, bind 17 (1937), spalte 872, oplyses det dog at konstruktioner med et tillægsord mellem *med* og *rette* kan forekomme, fx *med al rette* og *med fuldkommen rette*, men disse ordforbindelser karakteriseres som lidet brugt.

Udtrykket *med fuld rette* skyldes sikkert sammenblanding af *med fuld ret* og *med rette*, muligvis også påvirkning fra andre faste forbindelser hvor gammel bøjningsform er bevaret, fx (*vise én*) *til rette* og (*gå*) *i rette* (*med én*). Vi vil råde til at man i stedet skriver *med fuld ret*.

P. s.

Næsten hver gang der kommer et nummer af Nyt fra Sprognævnet, får vi breve fra læsere der har undret sig over at kommasætningen i bladet ikke altid svarer til den de har lært i skolen. Da der sikkert også er andre der

har fundet kommateringen påfaldende, må det være rimeligt at give en kort redegørelse for hvorfor og med hvilken ret vi sætter kommaer som vi gør.

Dansk Sprognævn er naturligvis i særlig grad forpligtet til at følge den officielle retskrivning, sådan som den er fastsat i Retskrivningsordbogen (1955), som nævnet selv udgiver. Men Retskrivningsordbogen nøjes ikke altid med at knæsette én mulighed; undertiden giver den to eller flere som man kan vælge imellem. Det kan dreje sig om stavemåder (*linje* eller *linie*; *miljø* eller *milieu*; *tjekkoslavak* eller *czeslovak*) eller om bøjningsformer (*nævnedede* eller *nævntede*; *de ny ord* eller *de nye ord*; *leksikoner*, *leksikonner* eller *leksika*). I sådanne tilfælde er man i overensstemmelse med den officielle norm hvad enten man vælger den ene eller den anden form. Når man ikke desto mindre kun finder de former der her er nævnt først, i breve og publikationer der er udsendt i nævnets navn, er det fordi vi har anset det for mest praktisk og mindst forvirrende at vælge én form og bruge den konsekvent. Der ligger altså ikke i valget af én form i stedet for en anden lige så korrekt form nogen anbefaling af den ene fremfor den anden.

Også med hensyn til kommasætningen giver Retskrivningsordbogen valgfrihed (retskrivningsvejledningens § 34). Her er det principper der side-stilles. Det ene princip – det som de allerfleste har lært i skolen – er det grammatiske. Det andet – det vi har valgt at følge – er det lydligge, eller som det kaldes: pausekommaprincippet (undertiden bruges i stedet for *pausekomma* betegnelser som *funktionskomma*, *meningskomma*, *fraseringskomma*).

Valgfriheden mellem grammatisk komma og pausekomma er ikke ny i dansk. Allerede i den første officielle retskrivningsvejledning, i 8. udgave af Saabys Retskrivningsordbog (1918), blev skolerne frit stillet med hensyn til hvilket af de to principper de ville følge. På grund af det grammatiske kommas dominerende stilling i litteraturen og i undervisningen, blev der imidlertid kun givet regler for grammatisk kommatering (ønskede man nærmere vejledning i brug af pausekomma, måtte man gå til en »privat« vejledning som Holger Sandvad: *Vor tegnsætning*, 1920). Valgfriheden mellem de to systemer blev bibeholdt i den næste retskrivningsordbog, Dansk Retskrivningsordbog, som kom i forskellige udgaver og optryk fra 1923 til 1946, dog stadig uden vejledning om brug af pausekommaet. Den nugældende ordbog (fra 1955) er således den første officielle retskrivningsordbog der indeholder regler for både grammatisk kommatering og pausekommatering.

Det er ikke meningen her at gøre nærmere rede for forskellene på de to kommateringssystemer (jf. litteraturhenvisningerne nedenfor); det kan blot nævnes at pausesystemet svarer nogenlunde til det der kendes fra engelsk, og at en tekst med pausekommaer er let kendelig på at den »mangler« en del kommaer foran bisætninger, især bisætninger der begynder med *at*, *som*

eller *der*. Pausekommasystemet giver dog på nogle punkter mulighed for ret betydelige individuelle variationer og praktiseres da også forskelligt af forskellige skribenter.

Som nævnt ovenfor ligger der ingen særlig anbefaling i at Sprognævnet bruger én valgfri ordform fremfor en anden. Tilsvarende gælder det at nævnets brug af pausekommaet ikke må opfattes som en principiel stillingtagen til fordel for dette system på bekostning af det grammatiske kommaterings-system.

Bemærk i øvrigt at brugen af pausekomma kun gennemføres i artikler og publikationer der fremkommer i Sprognævnets navn; det står naturligvis navngivne forfattere af bøger i nævnets skriftserie og af artikler i fx *Nyt fra Sprognævnet* helt frit for at vælge hvilket af de to principper for kommasætning de vil følge.

Litteraturhenvisninger:

Retskrivningsvejledningens § 37-40 (grammatisk kommatering) og § 41 (pausekommatering) i Retskrivningsordbog, 1955.

Aage Hansen: Pausekommaet, 1957.

H. Halberstadt: Funktionel tegnsætning – kommaet, 2. udgave, 1970.

Niels Holck: Punktum punktum komma streg, 1973 (om tegnsætning i det hele taget, herunder både grammatisk komma og pausekomma).

Publikationer fra Sprognævnet

Årsberetning 1973/74 (32 s.; 8,05 kr.) består for størstedelens vedkommende af svar som nævnet har givet på sproglige spørgsmål, og som ikke har været trykt i *Nyt fra Sprognævnet*. Der er bl. a. svar om skrivemåderne *niveau* og *nivo*, om udtalen af ordene *onsdag* og *kaviar*, og om brugen af *chance* over for *risiko* og af *sin* over for *hans*.

Sprog i Norden 1974. Årsskrift for de nordiske sprognævn (158 s.; 21,30 kr., udkommer sidst i oktober 1974). Hovedemnet i dette bind er sproget i radio og tv.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes to gange om året. Man kan tegne abonnement på ét eller flere eksemplarer ved at indbetale 2 kr. én gang for alle til nævnet (postkonto 6 10 17 20). I øvrigt er abonnementet gratis.

Nr. 10-13 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05.